

УДК 37.091.2:355.01(4)

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-73-90-95>

ОЛЬГА АКІМОВА

<https://orcid.org/0000-0001-6988-6258>
sopogov@ukr.net

доктор педагогічних наук, професор,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, м.Вінниця

ЮРІЙ БАБЧУК

<https://orcid.org/0000-0002-3198-8205>
babchuk85@ukr.net

доктор філософії, старший викладач,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, м.Вінниця

ДМИТРО КОЛОМІЄЦЬ

<https://orcid.org/0000-0001-7898-1409>
dmytro.kolomiets@vspu.edu.ua

кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, м.Вінниця

АНАТОЛІЙ ГРИЦАК

<https://orcid.org/0000-0002-0776-9889>
grytsak.a.v@gmail.com

кандидат технічних наук, доцент,
Вінницький національний технічний університет
вул. Хмельницьке шосе, 95, м.Вінниця

ОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ВОЄННОГО ХАРАКТЕРУ: АНАЛІЗ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

У статті проаналізовано досвід організації освіти в країнах, які постраждали від воєнних конфліктів. Автори вказують на нову роль освіти в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру та на нові виклики, що стоять перед освітою в повоєнний час. На основі аналізу європейських документів, що регламентують освіту в умовах надзвичайних ситуацій, визначено стратегічну модель організації освіти. У дослідженні вказано на проблеми готовності вчителів і психосоціальні потреби учнів під час надзвичайних ситуацій.

З огляду на недостатність наукових напрацювань щодо підготовки вчителів до організації освіти в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру, автори окреслили перспективи подальших досліджень (вивчення кращих взірців досвіду українських педагогів, яким довелося продовжувати навчання учнів під час війни; спостереження за учнями та бесіди з ними з метою визначення їхніх психосоціальних потреб; розроблення психокорекційних методик для психосоціальної підтримки всіх учасників освітнього процесу; коригування освітніх програм і змісту навчальних дисциплін з метою підготовки вчителів до організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій різного характеру), які будуть корисними для модернізації змісту освіти в Україні в повоєнний час.

Ключові слова: навчання під час війни, надзвичайні ситуації, воєнний стан, освіта в повоєнний період, психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу.

OLGA AKIMOVA

Doctor of Pedagogical Sciences, professor
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University,
Ostrozhs'koho str. 32, Vinnytsia

YURI BABCHUK

Doctor of Philosophy
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University,
Ostrozhs'koho str. 32, Vinnytsia

DMYTRO KOLOMIETS

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University,
Ostrozhs'koho str. 32, Vinnytsia

ANATOLY HRYTSAK

Doctor of Philosophy
Vinnytsia National Technical University
Khmelnitsky highway 95, Vinnytsia

ORGANIZATION OF SCHOOL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF EMERGENCY SITUATIONS OF A MILITARY NATURE AND IN THE POST-WAR PERIOD: ANALYSIS OF WORLDWIDE EXPERIENCE

The article analyzes the experience of organizing education in countries affected by military conflicts. The authors point to the new role of education in the conditions of emergency situations of a military nature and to the new challenges facing education in the post-war period. Based on the analysis of European documents regulating education in emergency situations, a strategic model of education organization has been determined. The study points to the challenges of teacher preparedness and the psychosocial needs of students during emergencies.

Taking into account the insufficiency of scientific works on the training teachers for the organization of education in the conditions of emergency situations of a military nature, the authors outlined the prospects for further

research (the study of the best experiences of Ukrainian teachers who continue the educational process during the war; observation of students and conversations with them in order to determine their psychosocial needs; development of psycho-corrective methods for psychosocial support of all participants in the educational process; adjustment of educational programs and the content of educational disciplines in order to train teachers for the organization of the educational process in the conditions of emergencies of various nature), which may be useful for the modernization of the education content in Ukraine in the post-war period.

Key-words: training during the war, emergency situations, martial law, education in the post-war period, psychosocial support of the educational process participants.

Освіта є одним із базових прав людини, закріпленим у 26 статті Декларації прав людини, Конституції України та Законі України «Про освіту». Проте виникнення надзвичайних ситуацій (НС) різного характеру (пандемії, терористичні атаки, війни) суттєво впливають не лише на якісь освіти, а й на безпеку освітнього процесу.

Згідно з «Класифікатором надзвичайних ситуацій» (КНС) 019:2010, який є чинним в Україні з 2011 року, надзвичайна ситуація – це порушення нормальних умов життя та діяльності людей, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом чи іншою небезпечною подією, що призвело (може призвести) до виникнення великої кількості постраждалих, загрози життю та здоров'ю людей [4]. Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України, в КНС 019:2010 визначено такі види надзвичайних ситуацій: техногенного (аварії, катастрофи, пожежі тощо), природного (небезпечні геофізичні, геологічні, метеорологічні або гідрологічні явища; інфекційні захворювання та отруєння людей тощо), соціального (протиправні дії терористичного і антиконституційного спрямування) та воєнного характеру (застосування звичайної зброї або зброї масового ураження тощо) [4].

Зазвичай майбутніх учителів ознайомлювали з різними видами НС і правилами поведінки вчителів та учнів в разі їх виникнення. Окремі види НС, які були непритаманними нашій державі, узагалі не розглядалися (цунамі, пандемії, терористичні атаки, НС соціального чи воєнного характеру). Проте за останні 3 роки громадянам України доводиться жити в умовах не лише пандемії, яка є НС природного характеру, а й війни, яка породжує безліч небезпек, зокрема й для учасників освітнього процесу.

Війна покладає на освіту кардинально нову функцію – забезпечити психосоціальне відновлення, стабільність, нормальний стан, надію на майбутнє, а також прищеплення цінностей і навичок для побудови та підтримки мирного майбутнього. Навчання дітей під час НС, а особливо під час війни, вимагає від учителів набору навичок, які раніше в освітніх програмах не були передбачені, або яким не приділялось належної уваги. Тому є потреба аналізу та використання світового досвіду організації освітнього процесу в умовах НС.

Наші намагання знайти рекомендації щодо організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій показали, що науковці здебільшого аналізують важливу роль освіти під час воєнних конфліктів, а також проблеми готовності педагогів до адекватної реакції на воєнні дії і терористичні атаки [8; 11]. В обох випадках було виявлено появу страху в дітей, а тому науковці наголошують на необхідності сформулювати релевантні вказівки для шкіл і батьків, щоб зменшити страх і побоювання в дітей [11].

Проте науковці усвідомлюють, що в умовах воєнного стану школи можуть бути об'єктами нападу. Тому в літературі можна знайти пропозиції, щоб навчальні простори, які визначені як місця, де діти можуть учитися, не обов'язково облаштовувати в шкільних спорудах. Досвід у Боснії, Косово, Палестині та інші країни свідчать про те, що формальне шкільне навчання не повинно здійснюватися в школі, яка знаходиться в зоні бойових дій [17, с.20]. Проте, навіть на відносно безпечних територіях, учителі мають бути готовими до прийняття правильних рішень в умовах НС воєнного характеру та в повоєнний час.

Надзвичайні ситуації воєнного характеру вимагають від педагогів креативності, адаптивності, високого рівня стресостійкості, а також готовності швидко приймати правильні рішення, щоб своєю впевненою поведінкою сприяти вихованню безпечної поведінки дітей. Як показує світовий досвід, війна обов'язково розширює освітні програми підготовки вчителів. Набувають актуальності тренінги, спрямовані на підготовку вчителів до забезпечення психосоціальних потреб учнів.

Міжнародні організації закликають завчасно готувати педагогів до різноманітних НС, а не чекати, поки вони виникнуть. В умовах громадянських конфліктів різні агенства ООН (зокрема ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ), здійснюючи аналіз звітів про проблеми організації освіти під час воєнних конфліктів, пропонують розробляти й використовувати нейтральні навчальні програми, щоб не загострювати міжнаціональні суперечки [12]. Досвід Анголи надає важливий приклад того, як успішно розширити доступ до освіти в зонах бойових дій [17, с.22].

Загалом наукових досліджень проблем організації освіти в умовах НС воєнного характеру обмаль. Причинами цього є те, що для світової наукової спільноти ускладнений доступ до країн, де відбуваються воєнні дії, а на висновки місцевих дослідників в авторитарних країнах часто

здійснюють вплив уряди цих держав [9]. Тому науковці закликають до організації спільних дослідницьких проєктів у співпраці професійних дослідників і агентств ООН. Очікується, що значний унесок у розвиток теорії освіти можуть зробити й учителі-практики, яким довелося організовувати навчання в умовах НС воєнного характеру [18].

В Україні також ще дуже мало наукових досліджень щодо проблем, з якими зіткнулись освітяни під час війни. Є лише поодинокі праці щодо необхідності вивчення європейського досвіду організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та в післявоєнний час та щодо актуалізації навичок педагога, що необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій [2; 3], про готовність фахівця ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах [16]. Освітня аналітика криз призму війни, виклики та можливості для вищої школи України представлені в статті [5].

У цих працях наголошено на необхідності якнайшвидшого реагування на нові виклики відповідними заходами задля збереження вищої освіти в Україні та підвищення її вкладу в соціально-економічний розвиток країни. Тому, для педагогічної спільноти України корисним буде досвід країн, яким уже доводилось організовувати освіту в умовах НС воєнного характеру та в післявоєнний період.

Мета статті – проаналізувати досвід організації освіти в країнах, які постраждали від воєнних конфліктів; визначити нову роль освіти в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру та нові виклики, що стоять перед освітою в повоєнний час; окреслити перспективи подальших досліджень, які будуть корисними для модернізації змісту освіти в Україні в повоєнний час.

Війна перетворює освітнє середовище шкільної спільноти, роблячи викладання та навчання більш складним, а визнання психосоціальних потреб учасників освітнього процесу надзвичайно важливим. Досвід країн, які постраждали від війни, указує на те, що є доцільним якнайшвидше надати формальну освіту дітям. Заняття в школах створюють атмосферу нормальності, надії на майбутнє, інтелектуальної стимуляції. Тоді, поки діти займаються, для батьків створюється можливість працювати конструктивно. Школа також відволікає дітей від травматичних спогадів, які здатні обмежувати розвиток учнів. Освіта для дітей, життя яких постраждало від війни, є життєво важливим чинником психологічного захисту.

Дослідження А. Пірісі доводять, що психосоціальні інтервенції в освітніх установах можуть суттєво поліпшити життя та освітній потенціал дітей, які постраждали від війни. Досвід показує, що діти можуть швидше одужати від травми війни, якщо в шкільній програмі поєднують їхні освітні та емоційні потреби, використовуючи розповідь, малювання, театральну діяльність, письмо, музику та ігри. А. Пірісі також підкреслює важливість для педагогів якомога раніше втручатися в життя травмованої дитини, оскільки це підвищує її шанси на відновлення [13].

Такі психосоціальні інтервенції в шкільних умовах різноманітні, і багато з них описані в науковій літературі. Дослідники Б. Найлунд, Д. Легран і П. Хольцберг пояснюють, що психосоціальне програмування складається зі структурованих заходів, спрямованих на сприяння психологічному та соціальному розвитку дітей, і закликають посилити захисні фактори, що обмежують наслідки несприятливих впливів. Такі види діяльності, як малювання, танці, музика й театральні заняття є формами комунікації, за допомогою яких діти розповідають свої історії, щоб бути почутими і визнаними. За допомогою таких заходів може відбутися психологічне відновлення та соціальна реінтеграція [10].

Багато міжнародних організацій пропонують урядам країн, які були учасниками воєнних конфліктів, «програми виховання миру». Проте ці програми містять певні упередження і їхній підхід до розв'язання проблеми не завжди може бути придатним у тій чи іншій країні. Освіта миру, на думку деяких науковців, створює конфлікти та плутанину в громадах, якщо її неправильно застосовують. Для її впровадження необхідна ще й тісна співпраця з батьками та громадськими організаціями [17, с.23].

Досліджуючи проблеми організації освіти в період та після воєнних конфліктів, науковці звертають увагу на те, що не всі розроблені так звані «інтегровані навчальні програми» дали позитивні результати з огляду на релігійні, міжетнічні чи політичні розбіжності в поглядах на освіту в різних учасників освітнього процесу [18, с.47]. Було зроблено висновок, що в навчальних планах і програмах має бути зафіксована надійна концептуальна основа з чітко визначеними базовими цінностями; більше уваги має бути приділено правам людини; має здійснюватись краща підтримка вчителів у розв'язанні делікатних питань [7, с.288].

У науковій літературі кінця ХХ століття ми знайшли спрощену модель екстреної освіти, яка набуває все більшого визнання серед педагогів, яким доводиться працювати в умовах надзвичайних ситуацій. Модель адресована тим, хто має виконувати завдання створити системи освіти в оточенні хаосу. Зазвичай вона застосовується в таборах для біженців. У публікаціях [6; 14; 19] пропонується рамкова програма організації навчання в умовах надзвичайних ситуацій, яка складається з трьох етапів: безпечні місця та рекреаційні заходи (фаза I); неформальна освіта (фаза II); формальна освіта (фаза III) [19, с.12].

Перший етап передбачає створення зон безпеки для дітей, набір і реєстрацію дітей на організовані розважальні та експресивні заходи, такі як спорт, мистецтво і театралізація. Це все елементи психосоціальної інтервенції. Швейцарські дослідники П. Агілар і Г. Ретамал підкреслюють важливість цього етапу, стверджуючи, що вираження почуттів під час гри може бути фундаментальним у формуванні стресостійкості в дітей. Науковці наполягають, що діти мають здатність розуміти стресові та травматичні події, які з ними трапляються [6, с.13].

Поки діти зайняті відпочинком та іншими видами діяльності, місцеві адміністрації розпочинають підготовку вчителів і здійснюють розроблення структури школи. Відповідні документи ЮНЕСКО підкреслюють важливість на цьому етапі організації шкільного менеджменту або освітніх комітетів, до яких входять лідери громад біженців або внутрішньо переміщених осіб, спеціалістів у сфері освіти, а також асоціації батьків і вчителів [21]. Науковці ж підкреслюють важливість навчання вчителів і членів громади управлінню школами та залучення молоді до участі в структурованій діяльності в умовах НС воєнного характеру [15, с.19].

Етап II призначений для сприяння соціальної реінтеграції та розвитку когнітивних і соціальних навичок постраждалих дітей і молоді через структуровану неформальну освітню діяльність [19, с.15]. Саме тут використовують підходи до навчання грамотності та лічби. Передбачалось, що діти зазнали шоку від війни і їх спочатку потрібно підготувати до того, що вони знову підуть до школи. Однак є критичні зауваження до цієї другої фази. Багато практиків зазначають, що було б краще перейти безпосередньо від початкової рекреаційної діяльності (етап I) до відновлення формального навчання (етап III). Найчастіше рішення приймають громади, які, навіть дотримуючись послідовності трифазної моделі, прагнуть якнайшвидше відновити формальну освіту [15, с.19].

Відновлення системи формальної освіти є основною метою, яку поділяють майже всі громади, які постраждали від війни чи НС іншого характеру, а тому перші дві фази часто проходять дуже швидко [19, с.15]. Проте, як зазначають більшість науковців, організація формальної освіти в умовах НС воєнного характеру та у повоєнний час має багато різноманітних проблем. Крім будівництва шкіл, створення програм підготовки вчителів, підбору персоналу для шкільної системи тощо, до освітніх програм мають бути додані нові компоненти. Серед найважливіших компонентів є завдання успішного вирішення психосоціальних потреб постраждалих від війни учнів (і, де можливо, їхніх батьків або опікунів), а також і самих учителів.

У змісті шкільних навчальних дисциплін, на думку П. Агілар і Г. Ретамал, мають знайти місце питання екології, здоров'я, відомості про наземні міни, проблеми миру і примирення [6, с.34]. У кожній з постраждалих країн є свої проблеми, на які варто звернути більше уваги, серед яких навіть дитяча проституція чи залучення підлітків до бойових дій. Тому й підходи до модернізації змісту формальної освіти в повоєнний період можуть бути різні. Проте більшість науковців однакові в тому, що методи психосоціальної освіти повинні залишатися невід'ємною складовою навчального життя учнів, які постраждали від війни, щоб якомога швидше забезпечити психосоціальну стабільність у суспільстві [15, с.32].

Досліджуючи проблеми організації освіти в постконфліктні періоди, науковці зосередили увагу на Боснії, Камбоджі, Руанді, В'єтнамі, Сомалі та Афганістані. Аналіз наявної літератури з питань освіти в цих країнах дає підстави зробити висновок, що проблеми освітнього планування, управління та реформування, а також відповідної підготовки вчителів і розробки підручників не знайшли належного відображення в дослідженнях, а тому й немає достатньої можливості вивчити й проаналізувати досвід цих країн. Тому науковці пропонують такі теми для нових досліджень:

- дослідження ролі освіти у захисті прав дітей, у сприянні миру та запобіганні конфліктів;
- дослідження детермінант ефективності освітнього процесу в умовах НС воєнного характеру та у повоєнний/постконфліктний період;
- дослідження ефективності використання наукових розробок для швидкої підготовки вчителів до роботи в умовах НС воєнного характеру та у повоєнний/постконфліктний період;
- порівняльні дослідження в середовищі біженців і на території рідної країни в повоєнний/постконфліктний період для визначення ефективних засобів надання емоційної підтримки дітям;
- дослідження щодо підготовки вчителів до надання якісної освіти в умовах НС воєнного характеру та у повоєнний/постконфліктний період;
- дослідження ефективності впровадження розроблених раніше в різних країнах методологій організації освіти в умовах НС воєнного характеру та у повоєнний/постконфліктний період;
- визначення оптимальних способів, якими уряди чи громадські організації країн, що зазнали воєнних конфліктів, змогли підтримати навчання в умовах НС воєнного характеру та у повоєнний/постконфліктний період [1; 2; 20].

Окремою проблемою залишається оприлюднення результатів здійснених досліджень, аби вони були доступні для аналізу та використання широким колом науковців і практиків [17, с.36].

Для України були б цінними усі із зазначених вище досліджень. Проте схоже на те, що українським науковцям і практикам доведеться розробляти власну стратегію й тактику модернізації системи освіти в умовах війни; створювати нову методологію педагогічної освіти в післявоєнний період і дбати про те, щоб саме досвід нашої країни був зразком того, як зберегти освіту під час війни та забезпечити її якість.

Проте ми цілком підтверджуємо висновок, зроблений науковцями з інших країн, що війна змінює контекст освіти й потреб учнів. Щоб навчатися під час війни і в повоєнний час, учні потребують психосоціальних втручань, як необхідного компонента свого освітнього досвіду, щоб використати власний потенціал стійкості в екстремальних умовах. Разом з тим, у педагогічній науці й досі залишається нерозробленою стратегія підготовки вчителів до професійної діяльності в умовах НС. Тому до перспективних напрямів дослідження відносимо вивчення кращих взірців досвіду українських педагогів, яким довелося продовжувати навчання учнів під час війни; спостереження за учнями та бесіди з ними з метою визначення їхніх психосоціальних потреб; розроблення психокорекційних методик для психосоціальної підтримки всіх учасників освітнього процесу; коригування освітніх програм і змісту навчальних дисциплін з метою підготовки вчителів до організації освітнього процесу в умовах НС різного характеру.

Література

1. Гаваза А. Світовий досвід формування культури безпеки протиміної діяльності та можливість імплементації його в Україні. *Науковий вісник: Державне управління*, 2021. 1(1(7)), С.40–65.
2. Коломієць Д. І., Івашкевич В. М., Грицак А. В., Добринський В. С., Хомік О. М. Необхідність вивчення європейського досвіду організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та в післявоєнний час. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Том. 1. С. 164-168.
3. Коломієць А. М., Жовнич О. В., Коломієць Д. І., Івашкевич Є. М. Актуалізація навичок педагога, що необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 65. С. 147-155.
4. Національний класифікатор України «Класифікатор надзвичайних ситуацій» ДК 019:2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text>
5. Шевчук І. Б., Шевчук А. В. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 39. С.28-39.
6. Aguilar P., Retamal G. Rapid Educational Response in Complex Emergencies: A Discussion Document. Geneva: *International Bureau of Education*. 1998. Box 199, 1211, 49 p.
7. Arlow M. Citizenship Education in a Divided Society: The Case of Northern Ireland. *Education, Conflict and Social Cohesion*. International Bureau of Education. 2004. P. 255-313.
8. Bilal M., Inamullah H. M., Irshadullah H. M. Effects of terrorism on secondary school students in Khyber Pakhtunkhwa. *Dialogue*. 2016. 11(3). P.243–258.
9. Davies I. Schools and war: urgent agendas for comparative and international education. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*. 2005. Volume 35, Issue 4. P. 357-371.
10. Nylund B. V., Legrand J. C., Holtsberg P. The Role of Art in Psychosocial Care and Protection for Displaced Children. *Forced Migration Review*. 1999. № 6. P.16-19.
11. Petkova E., Martinez S, Schlegelmilch J, Redlener I. Schools and Terrorism: Global Trends, Impacts, and Lessons for Resilience Stud. *Confl. Terror*. 2017; 40(8):701.
12. Pigozzi M. J. Education in Emergencies and for Reconstruction: A developmental approach. New York: UNICEF Working Paper Series, Programme Division, Education Section. 1999.
13. Pirisi A. Healing the Minds of War Exposed Children. *The Journal of Addiction and Mental Health*. 2001. 4(6). Available at: www.camh.net/journalv4n06/healing_minds_children.
14. Retamal G., Ruth A.-R., eds. Education as a Humanitarian Response. Herndon, VA: Cassell. 1998. 371 p.
15. Sinclair M. Education in Emergencies. *Learning for a Future: Refugee Education in Developing Countries*. Geneva: UNHCR, 2001. P. 1-83.
16. Soichuk R., Petrenko O., Budz I., Pustovit H., Pavelkiv R. Specifics of National Self-Assertion Upbringing of Students in Extracurricular Activity Against a Background of the Russian Armed Aggression. *THE New Educational Review*. 2022. Vol. 68. P. 19-31.
17. Sommers M. Children, Education and War: Reaching Education For All (EFA) Objectives in Countries Affected by Conflict. 2002. №1. 41 p.
18. Tawil S., Harley A. Education, Conflict and Social Cohesion. Geneva: *UNESCO International Bureau of Education*. 2004. 433 p.
19. Triplehorn C. Education in Emergencies. Children in Crisis Unit, Save the Children. Field guide, part of the Children and War Capacity Building Initiative. 2001. Available at: <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/education-care-protection-children-emergencies-field-guide/>
20. Tomlinson K., Benefield P. Education and conflict: research and research possibilities. 2005. 28 p. <https://www.nfer.ac.uk/publications/ECO01/ECO01.pdf>

21. UNESCO. 2001. Education in Emergencies: Education for Populations Affected by Conflict, Calamity or Instability. Paris: UNESCO (unpublished document). Available at: <https://www.unesco.org/en/education/emergencies>

References

1. Havaza A. Svitovyy dosvid formuvannya kultury bezpeky protyminnoyi diyalnosti ta mozhlyvist implementatsiyi yoho v Ukraini [The world experience of forming a culture of mine action safety and the possibility of its implementation in Ukraine]. *Naukovyy visnyk: Derzhavne upravlinnya*. 2021. 1(1(7)), С.40–65. [in Ukrainian].
2. Kolomiyets D. I., Ivashkevych V. M., Hrytsak A. V., Dobrynsky V. S., Khomik O. M. Neobkhdnist vyvchennya yevropeyskoho dosvidu orhanizatsiyi osvithnoho protsesu v umovakh voyennoho stanu ta v pislyavoyennykh chas [The need to study the European experience of organizing the educational process in the conditions of martial law and in the post-war period]. *Naukovyy chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy*. 2022. Vol. 1. P. 164-168. [in Ukrainian].
3. Kolomiyets A. M., Zhovnych O. V., Kolomiyets D. I., Ivashkevych YE. M. Aktualizatsiya navychok pedahoha, shcho neobkhdni dlya orhanizatsiyi osvithnoho protsesu v umovakh nadzvychaynykh sytuatsiy [Updating the teacher's skills necessary for the organization of the educational process in emergency situations]. *Suchasni informatsiyi tekhnolohiyi ta innovatsiyi metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy*. 2022. Vol. 65. P. 147-155. [in Ukrainian].
4. Natsionalnyy klasyfikator Ukrainy «Klasyfikator nadzvychaynykh sytuatsiy» DK 019:2010 [National Classifier of Ukraine «Classifier of Emergency Situations» DK 019:2010]. [Electronic resource]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text> [in Ukrainian].
5. Shevchuk I. B., Shevchuk A. V. Osvitnya analityka kriz pryzmu viyny: vyklyky ta mozhlyvosti dlya vyshechoyi shkoly Ukrainy [Educational analytics through the prism of war: challenges and opportunities for higher education in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. Vol. 39. P.28-39. [in Ukrainian].
6. Aguilar P., Retamal G. Rapid Educational Response in Complex Emergencies: A Discussion Document. Geneva: *International Bureau of Education*. 1998. Box 199, 1211, 49 p.
7. Arlow M. Citizenship Education in a Divided Society: The Case of Northern Ireland. *Education, Conflict and Social Cohesion*. International Bureau of Education. 2004. P. 255-313.
8. Bilal M., Inamullah H. M., Irshadullah H. M. Effects of terrorism on secondary school students in Khyber Pakhtunkhwa. *Dialogue*. 2016. 11(3). P.243–258.
9. Davies I. Schools and war: urgent agendas for comparative and international education. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*. 2005. Volume 35, Issue 4. P. 357-371.
10. Nylund B. V., Legrand J. C., Holtsberg P. The Role of Art in Psychosocial Care and Protection for Displaced Children. *Forced Migration Review*. 1999. № 6. P.16-19.
11. Petkova E., Martinez S, Schlegelmilch J, Redlener I. Schools and Terrorism: Global Trends, Impacts, and Lessons for Resilience Stud. *Confl. Terror*. 2017; 40(8):701.
12. Pigozzi M. J. Education in Emergencies and for Reconstruction: A developmental approach. New York: UNICEF Working Paper Series, Programme Division, Education Section. 1999.
13. Pirisi A. Healing the Minds of War Exposed Children. *The Journal of Addiction and Mental Health*. 2001. 4(6). Available at: www.camh.net/journal/v4no6/healing_minds_children.
14. Retamal G., Ruth A.-R., eds. Education as a Humanitarian Response. Herndon, VA: Cassell. 1998. 371 p.
15. Sinclair M. Education in Emergencies. *Learning for a Future: Refugee Education in Developing Countries*. Geneva: UNHCR, 2001. P. 1-83.
16. Soichuk R., Petrenko O., Budz I., Pustovit H., Pavelkiv R. Specifics of National Self-Assertion Upbringing of Students in Extracurricular Activity Against a Background of the Russian Armed Aggression. *THE New Educational Review*. 2022. Vol. 68. P. 19-31.
17. Sommers M. Children, Education and War: Reaching Education For All (EFA) Objectives in Countries Affected by Conflict. 2002. №1. 41 p.
18. Tawil S., Harley A. Education, Conflict and Social Cohesion. Geneva: *UNESCO International Bureau of Education*. 2004. 433 p.
19. Triplehorn C. Education in Emergencies. Children in Crisis Unit, Save the Children. Field guide, part of the Children and War Capacity Building Initiative. 2001. Available at: <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/education-care-protection-children-emergencies-field-guide/>
20. Tomlinson K., Benefield P. Education and conflict: research and research possibilities. 2005. 28 p. <https://www.nfer.ac.uk/publications/ECO01/ECO01.pdf>
21. UNESCO. 2001. Education in Emergencies: Education for Populations Affected by Conflict, Calamity or Instability. Paris: UNESCO (unpublished document). Available at: <https://www.unesco.org/en/education/emergencies>